

ISELJAVANJE IZ DALMACIJE U RAZDOBLJU OD 1921. DO 1929.

mr. Franko Mirošević

Socijalni položaj dalmatinskog težaka u poratnim godinama nakon 1. svjetskog rata bio je veoma težak. Propast vinograda uništenih filokserom i nemoćnost njihove brže obnove zbog nedostatka potrebnih novčanih sredstava te velike porezne obveze koje je težak imao prema državi, niske cijene njegovih poljoprivrednih proizvoda, naročito s obzirom na cijene industrijskih proizvoda kao i kolonatski odnosi utjecali su na izuzetno teško ekonomsko stanje dalmatinskog težaka.¹

S obzirom na to da se posla i zarade nije moglo naći u domovini da bi se osigurala vlastita egzistencija i egzistencija obitelji, dalmatinski je težak morao zaradu tražiti u tuđini, u SAD, Kanadi, Australiji, Novom Zelandu, Brazilu, Argentini, Urugvaju i drugim latinskoameričkim zemljama kao i nekim državama Evrope i Afrike. Dalmatinski težak je rodni kraj počeo napuštati u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, međutim, u to vrijeme seobe nisu imale takav intenzitet kao nakon 1. svjetskog rata. Intenzitet tih seoba može se pratiti od 1921, od vremena kad se objavljuju statistički podaci o iseljavanju državljana Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koje je objavljivao Generalni iseljenički komesarijat u Zagrebu, a koji je djelovao u sastavu Ministarstva socijalne politike u Beogradu.

Iseljavanje iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je regulirano posebnim zakonom koji je donesen 30. prosinca 1921. godine. Uz taj zakon postojao je i Pravilnik o iseljavanju, donesen u srpnju 1923.² godine. Problemi iseljavanja resorski su bili vezani uz spomenuto Ministarstvo socijalne politike i Odsjek za iseljeničtvo pri tom Ministarstvu. Iseljenički odsjek bio je vrhovni nadležni i nadzorni organ cjelokupne emigracione politike. Taj je Odsjek izrađivao evidenciju o iseljenicima, inicirao iseljeničko zakonodavstvo, vodio vrhovnu upravu iseljeničkih poslova. Uz navedeno spomenuti je Odsjek osiguravao pravnu zaštitu iseljenika, sakupljao i izrađivao informacione podatke o iseljenicima, vodio uz pomoć Generalnog iseljeničkog komesarijata iseljeničku statistiku i drugo. Navedeni organi vodili su brigu o svim pitanjima koja su se

¹ Više o tome vidi u raspravi »Položaj dalmatinskog težaka i njegova borba za zemlju od 1919. do 1929.« »Radovi« vol. 20 str. 75—100, Zagreb 1987.

² Zakonom se uređuje izdavanje putnica i ostalih putnih isprava kao i dužnosti i obaveze parobrodarskih društava koji su prevozili iseljenike.

odnosila na iseljavanje u druge zemlje kao i useljavanje onih koji su se ranije iselili.

U većim lukama u kojima su se iseljenici ukrcavali u strane brodove i kojima su plovili do novog mjesta boravka bili su lučki iseljenički komesarijati i željeznički i brodski komesari zaduženi za kontrolu dolaska i odlaska iseljenika i drugih stranaca, a obavljali su nadzor nad izvršenjem propisa iz svoje djelatnosti.³ U zemljama s većim brojem naših iseljenika bio je iseljenički izaslanik koji je bio povezan s Odsjekom za iseljeničtvo. Uz iseljeničkog izaslanika u nekim je državama bio osnovan iseljenički odbor koji je pratio sve pojave koje su se odnosile na iseljavanje.⁴

Navedeni upravni organi u vremenu od 1921. do 1929. godine donijeli su na osnovi navedenog Zakona o iseljenicima i Pravilnika o iseljavanju mnoge pojedinačne akte, uredbе, raspise, tumačenja i slično. Tako se Uredbom o iseljavanju od 21. svibnja 1921. formirao fond od kazni za kršenje zakona i drugih propisa iz oblasti iseljavanja. Takse su plaćala i prevozna poduzeća za svako mjesto u brodu koje se prodavalo iseljenicima (250 dinara po iseljeniku). U navedeni fond ulazila su i sredstva tzv. povratničke glavarine koju su plaćali iseljenici pri povratku u domovinu (3 dolara). Iseljeničku glavarinu plaćalo je i svako parobrodarsko poduzeće koje je imalo koncesiju prevoza iseljenika, i to za svako prodano mjesto stranom državljaninu koji se seli s teritorija Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (250 dinara). Osim toga, ta su poduzeća plaćala nadzornu taksu za svako mjesto prodano iseljeniku (50 dinara).⁵

Propisi o prijevozu iseljenika regulirali su način njihova putovanja, izdavanje putnih isprava, obveze prijevoznika o uvjetima prijevoza i slično.

Iseljenici iz Dalmacije iseljivali su se po neobično teškim uvjetima jer su, kako smo prethodno naveli, bili siromašni i nisu imali potrebne gotovine za troškove puta. Zbog toga su se morali zaduživati uz vrlo visoke kamate ako im rodbina ili prijatelji koji su ranije odselili nisu osiguravali sredstva za plaćanje puta. Iseljenik je primao od zeleniša izvjesnu svotu novca potpisujući obveznicu uvijek na veći iznos, npr. umjesto na primljenih 80 engleskih funti potpisao bi da je primio 120 ili 130. Osim toga taj iseljenik je bio primoran da kod tog zeleniša kupi kofer, odijelo, rublje i sve što mu je trebalo za put plaćajući cijenu koju mu je zeleniš odredio. Neki su se iseljenici žalili na te postupke Ministarstvu socijalne politike, ali tek po odlasku. Istragom se nije moglo ništa utvrditi jer je zeleniš tvrdio da je dotičnom zaista dao iznos naznačen na potvrdi, odnosno obveznici. Namicanje potrebnog novca bio je jedan od glavnih problema pri odlasku. Ljudi su se snalazili na različite načine. Najpovoljnije su prolazili oni kojima su prijatelji ili rodbina uplaćivali prijevoz i dostavljali putne karte. Na taj način iseljenik nije trebao voditi brigu o novcu, nije se bojavao prevare pri razmjeni novca, nije plaćao kamate, a dug je

³ Kontrolirali su ispravnost putnih isprava, nadzirali su iseljeničke domove parobrodarskih društava u lukama, kontrolirali smještaj iseljenika i povratnika, nadzirali cjelokupan rad parobrodarskih društava u prijevozu iseljenika, štitali iseljenike i useljenike od zloupotreba prilikom mijenjanja novca, prikupljali statističke podatke prema propisanim formularima.

⁴ Iseljenička biblioteka (IB) broj 3 str. 3—6, Zagreb 1923.

⁵ Iseljenička služba (IS) Izvještaj Narodnoj skupštini za 1926/27, Beograd 1928. str. 12.

vraćao radeći. Posuditi novac od banaka za put se praktički nije moglo iako su banke iseljeničke uštedećevine rado primale.⁶

O zaduženjima stanovnika otoka Korčule prilikom odlaska u strane zemlje svjedoči ovaj podatak koje donosi splitsko »Novo doba«: »Iz sreza Korčule podle godišnje više hiljada u Južnu Ameriku i Australiju te se za putni trošak zaduže uz visoke kamate. Prođe više nego jedna godina dok samo to povrate i ako ga sreća posluži poslat će nešto pomoći i kući.«⁷ S obzirom na navedeno mnogi koji su namjeravali seliti nisu selili jer nisu mogli osigurati potrebna sredstva za put. Put do Čilea stajao je 7000 dinara, a za put do Australije trebalo je dati 8400 dinara.⁸

Imovinsko stanje iseljenika bilo je zaista bijedno. Iz godine u godinu rastao je broj iseljenika bez imetka. U 1926. god. u Dalmaciji je bilo 40% iseljenika bez imetka, a u 1927. god. taj se broj penje na 60% da bi se u 1928. god. neznatno smanjio, a iznosio je 50%. U 1926. god. bilo je 50% iseljenika koji su nešto posjedovali, a 1928. god. taj se broj smanjuje na 30%.⁹

Generalni iseljenički komesarijat u Zagrebu redovito je godišnje donosio podatke o seobama stanovnika Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca. Na osnovi tih statističkih podataka o broju iseljenika u pojedinoj godini možemo pratiti dinamiku iseljavanja iz Dalmacije i ostalih pokrajina Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca. Na tabeli 1 prikazat ćemo podatke o broju iseljenika iz Dalmacije od 1921. do 1928.¹⁰

Iz tabele je vidljivo da je broj iseljenika iz Dalmacije do 1924. svake godine iznosio oko 1000 iseljenika. Taj se broj 1924. povećava za 1843 i iznosi 3008 stanovnika ili 158% više nego 1923. U 1925. god. broj iseljenika se nešto smanjuje za razliku od 1924. i iznosi 2970 ili 1085 iseljenika više nego 1923. god. ili 154%. U 1926. god. broj iseljenika iznosi 2923 i veći je od broja iseljenika 1923. god. za 1385 ili 150% više nego 1923. Podaci pokazuju da se u razdoblju od 1921. do 1927. (zaključno) iz Dalmacije iselilo 15.285 stanovnika. S obzirom na broj stanovnika koliko je Dalmacija u to vrijeme imala, iselilo se iz nje 3.16% od ukupnog broja stanovnika.¹¹ Tom brojkom Dalmacija se nalazila na prvom

⁶ Iseljenički fond koristio se za izdatke koji nisu bili predviđeni budžetom kao što su subvencije potpunim organizacijama iseljenika, pomoć siromašnim iseljeničkim obiteljima, pomoć za podizanje iseljeničkih domova i za opće svrhe koje su služile u korist iseljenika.

⁷ »Novo doba« Split, broj 177 od 21. 6. 1924.

⁸ »Narodna svijest« broj 49 od 25. 11. 1924.

⁹ B. Čurić, Privreda i radnici Dalmacije, Split 1928, str. 240.

¹⁰ Tabele su izrađene na temelju statističkih podataka Generalnog iseljeničkog komesarijata u Zagrebu. Tabele se nalaze u Arhivu Jugoslavije (AJ) u Fondu Ministarstva socijalne politike (FMSP) mikrofilm broj 707 registarski broj 14-35-113. U navedenoj tabeli nema podataka za 1928. Podatke za tu godinu koristio sam iz izvještaja Trgovinsko obrtničke komore Split za 1928/29, str. 113—114. Prema tom izvještaju 1928. se iz Dalmacije iselilo 4.848 stanovnika. Prema tome ukupan broj iseljenika iz Dalmacije od 1921. do 1928. iznosi 20.132 stanovnika. Ovaj podatak u tabelu nije unesen jer podaci izneseni u navedenom izvještaju nemaju ostalih podataka koje imaju tabele Generalnog iseljeničkog komesarijata.

¹¹ Dalmacija je 1921. godine imala 584.850 (s Bokom kotorskom 621.429) stanovnika, a prema popisu iz 1931. god. 629.497 stanovnika, dakle 44.647 (bez stanovnika Zadra i Lastova čiji je broj stanovnika uračunat u popis iz 1921). Prema tome stanovništvo se povećalo za 7,62%. Za usporedbu Kraljevina SHS je 1921. imala 12.017.323 stanovnika, a 1931. g. 13.934.038 stanovnika, dakle više 1.916.715 stanovnika ili 13.75%. Statistički podaci o navedenom broju stanovnika u Dalma-

Broj	Zanimanje										Doba										
	musklih					ženskih					ukupno		neprivredne (stara- duje, djeca)		preko 30		od 18 do 30		od 31 do 50		
	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1921	559	258	817	35	403	151	9	18	14	98	89	13	7	155	57	180	111	211	83		
1922	322	428	750	31	2	17	95	201	253	4	—	56	92	9	26	165	99	88	257	52	54
1923	837	328	1 165	126	28	220	185	424	73	38	18	20	24	26	5	348	75	422	223	41	25
1924	2 593	415	3 008	142	17	320	138	1 840	150	89	34	202	76	88	8	813	84	1 293	237	399	86
1925	2 076	894	2 970	76	9	138	210	1 372	314	68	69	420	293	64	49	802	196	848	332	362	317
1926	2 548	375	2 923	71	41	110	82	2 245	130	61	65	61	57	43	10	703	79	1 394	219	408	67
1927	3 138	514	3 652	143	54	111	184	2 723	168	34	14	127	94	77	19	972	124	1 680	258	401	121
Ukup.	12 073	3 212	15 285	624	151	1 319	1 045	8 814	1 106	308	201	992	725	320	124	3 958	714	5 905	1 637	1 874	753

mjestu po iseljavanju u Kraljevini SHS. Iza nje je bila Vojvodina s 2.31⁰%, Hrvatska i Slavonija s 1.79⁰%, Slovenija s 1.42⁰%, Bosna i Hercegovina s 0,24⁰%, Srbija s 0.18⁰% i Crna Gora 0.18⁰%. Iz Kraljevine SHS u istom razdoblju iselilo se 82.634 stanovnika. Od ukupnog broja iseljenika iz Kraljevine SHS u razdoblju od 1921. god. do 1927. god. na Dalmaciju otpada 18.4⁰% dok je postotak stanovništva Dalmacije prema broju stanovnika Kraljevine SHS iznosio 5,2⁰%.¹²

Iz navedene tabele vidljivo je da su iz Dalmacije (a tako i iz ostalih naših pokrajina) ponajviše selili muškarci 12.073 dok je broj žena iznosio 3.212. Najviše su se selili težaci, što je i razumljivo jer ih je u Dalmaciji od ukupnog broja stanovnika bilo najviše. Osim navedenoga, većina zemalja koje su odobravale useljavanje tražila je da to budu zemljoradnici. Od 1921. do 1927. god. iz Dalmacije se iselilo ukupno 9.920 težaka ili 62,50⁰% od ukupnog broja stanovnika koji su se iselili u tom razdoblju, 775 kvalificiranih radnika ili 5,07⁰%, 2.364 nekvalificirana radnika ili 15,40⁰%, slobodnih zanimanja 509 ili 3,30⁰% te članova obitelji koji nisu privređivali ukupno 1.717 ili 11,20⁰% ili ukupno 15.285 stanovnika.

Najviše iseljenika bila je u dobi između 18 i 30 godina, ukupno 7542 ili 49,34⁰%, između 31 i 50 godina bilo je 4472 ili 30,56⁰%. Prema tome, na dobnu skupinu od 18 do 50 godina otpada 12.214 iseljenika ili 79,90⁰%. Na dobne skupine ispod 18 godina i više od 50 godina otpada 3071 iseljenik ili 20,09⁰%. Od toga na dobnu skupinu preko 50 godina 444 iseljenika ili 2,90⁰% a na dobnu skupinu ispod 18 godina 2627 ili 17,18⁰%.¹³ Navedeni podaci pokazuju da se iseljavao najproduktivniji i najvitalniji dio stanovništva Dalmacije.

Statistika nije donosila podatke o iseljavanju prema pojedinim kotarevima ili oblastima pa se pouzdano ne može utvrditi koliko se stanovnika iselilo iz pojedinog kotara ili oblasti.¹⁴ Nešto više podataka o tome ima o iseljavanju stanovnika otoka Korčule u Brazil što je donosio tadašnji tisak. U nastojanju da pokrene proizvodnju kave i nekih drugih poljoprivrednih kultura, Brazil je preko nekih pomorskih društava 1924. god. pokrenuo propagandu za useljavanje. U toj propagandi se posebno isticao Kraljevski holandski Lloyd i njegov glavni zastupnik u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca Jugoslavenska banka dd Zagreb. Bio je objavljen letak u kojem su bili naznačeni uvjeti useljavanja. Prema uputstvima iz tog letka useliti se mogla samo obitelj s najmanje tri člana koja nisu smjela biti starija od 50 godina (bračni par s djecom, braćom, šurjacima, šogorima i šogoricama, snahama, zetovima, nećacima i nećakinjama i slično). Prednost su imale porodice s više djece. Glavar porodice se morao baviti poljoprivredom jer su useljenici trebali raditi na plantažama kave u državi Sao Paolo.¹⁵ Prema Okružnici koju je 3. listopada 1924. uputio Stjepo

ciji za 1921. godinu tiskani su u knjizi Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921, Sarajevo 1932. strana 34. Za 1931. godinu rezultati su uzeti iz knjige Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. knjiga IV, strana 188—203, Beograd 1937.

¹² Podaci su izračunati na temelju tabela Generalnog iseljeničkog komesarijata koji je podatke donosio po pokrajinama i za cijelu Kraljevinu SHS.

¹³ Isto.

¹⁴ Nakon Vidovdanskog ustava Dalmacija je bila podijeljena na Splitsku i Dubrovačku oblast.

¹⁵ AJ, FMSP, mikrofilm broj 707- reg. broj 14-35-113. Putnici su trebali osigurati putnicu s fotografijom, potvrdu liječnika o cijepljenju, svjedočbu o dobrom ponašanju, krsni list i uredovno posvjedočenje da se glava porodice bavi zemljoradnjom.

Đivić, agent Kraljevskog holandskog Lloyd-a u Gružu put od Dubrovnika do Brazila plaćala je brazilska vlada, a putnici su snosili troškove pasoša i vize u iznosu od 40 dinara. Viza se izdavala u Beogradu, a slala poštom. Ova ponuda je za stanovnike otoka Korčule bila neobično primamljiva s obzirom na teško imovno stanje pa joj se odazvao veliki broj obitelji. Iz Blata i Vele Luke tim načinom se namjeravalo iseliti više stotina obitelji. Neke od njih su prije odlaska rasprodale prethodno svu pokretnu i nepokretnu imovinu. U međuvremenu, saznajući za teške uvjete života na plantažama kave u Brazilu, Ministarstvo socijalne politike je 1. rujna 1924. uputilo raspis svim velikim županima u oblastima da se do daljeg obustavlja iseljavanje u Brazil Srbima, Hrvatima i Slovincima.¹⁶ U vezi s tim općina Blato uputila je 17. prosinca 1924. dopis velikom županu Dubrovačke oblasti u kojem se navodi: »Ove obitelji ionako posve siromašne i izglednije nisu mogle naći drugog izlaza da se spase nego da se, a sada se nalaze pak u očajnom stanju koje je za njih bezizlazno jer citiranim zabranom ne mogu dobiti pasoš...«¹⁷

Općina Blato moli župana da posreduje u korist onih koji žele odseliti i da im se odlazak odobri.

U vezi s navedenim iseljeničke su vlasti pokrenule postupak protiv Kuzme Petkovića, Joze Šeparovića Šcerbana, Marka Boškovića i Josipa Žanetića u koje se posumnjalo da su bili u vezi s agentima broderskih kompanija Stjepanom Đivićem iz Gruža i braćom Matković iz Splita i da su vrbovali mještane Blata da se odsele u Brazil.¹⁸ Veliki župan Dubrovačke oblasti uputio je 30. prosinca 1924. god. pismo Ministarstvu unutrašnjih poslova da mu odgovori kako da postupi jer stanovnici Blata i Vele Luke traže razjašnjenje zabrane.¹⁹ Do toga vjerojatno je došlo zato što je spomenuti raspis Ministarstva socijalne politike u Dubrovačku oblast dostavljen tek 15. prosinca 1924. god. kad su prethodne radnje u vezi s iseljavanjem već bile u toku. U navedenom pismu Ministarstvu unutrašnjih poslova veliki župan Dubrovačke oblasti obavještava Ministarstvo unutrašnjih poslova da na otoku Korčuli nije bilo agitacije za useljavanje u Brazil te da su se stanovnici otoka Korčule odlučili za seobu zato što »(...) žive u dezaliranom ekonomskom stanju koje se je do sada ispolja-

¹⁶ Isto. Pišući o iseljavanju Korčulana u Brazil »Novo doba« Split, u broju 116 od 15. lipnja 1925. piše: »Tamo su se iselili gonjeni ljutom crnom gladi koja ih je davila na kućnom pragu i na roditeljskoj grudi. Narod se više ne može prehraniti na rođenoj grudi. Svoj glavni proizvod vino u koje je uložio sav svoj trud, sav raspoloženi novac i sve svoje nade, ne može više da proda. U doba inflacije novca, prevaren ratnom bezvrijednošću papirnatih novčanica znatno se zadužio, a sad se našao u nemogućnosti ne samo da otplaćuje dugove nego i da priskrbi one najpotrebnije za život.«

¹⁷ AJ, FMSP, mikrofilm 707, reg. broj 14-35-113. Odlazak Blačana i Velolučana u Brazil list »Hrvatska sloga« u broju 123 od 23. travnja 1925. god. popratio je ovim riječima: »Svi se upućuju nepoznatim stazama udesa u traženju sreće, kako oni kažu, Ta sreća se sastojala u redovnim obrocima kruha za hranu mrkljih osmoglih tjelesa, što im ne može dati majka zemlja, njihova domovina« Pisac članka se pita da li je narod Dalmacije dočekao oslobođenje od Austrije i Italije da bi morao napuštati svoju zemlju i otići u tuđu kao roblje.

¹⁸ AJ, FMSP, mikrofilm 707, reg. broj 14-35-113. Žandarmerijska stanica u Blatu tu je vijest dobila od Komande 4. žandarmerijskog puka u Splitu 26. studenog 1924.

¹⁹ Isto.

valo u selenju siromašnih lica s ostrva u razne krajeve naše zemlje.«²⁰ Izvještaji koji su u to vrijeme upućivani velikim županima u Dalmaciji o zahtjevima za iseljavanje ukazuje da je narod Dalmacije, a naročito na otocima ekonomski bio toliko slab i osiromašen da je bilo dovoljno samo jednom mještalinu reći da se može uz povoljne uvjete iseliti da bi u roku od nekoliko dana iz tog sela zahtjeve dostavili svi mještani. Smatralo se da zbog teških ekonomskih prilika nije potrebna ni agitacija ni agitatori. Opisujući položaj dalmatinskih radnika Bogoljub Čurić ističe da je siromaštvo u neku ruku ograničavalo iseljavanje jer da su stanovnici Dalmacije imali dovoljno sredstava za put iselilo bi ih oko 50%.²¹

Zabrana iseljavanja u Brazil bila je ukinuta 1925. Izuzetno je bilo dozvoljeno jednom dijelu stanovnika otoka Korčule da iseli u Brazil, što je tadašnji tisak osudio.²² Ispraćaj velikog broja ljudi koji su odjednom napuštali rodni kraj bio je bolan za one koji su odlazili, a i za one koji su ostajali. O odlasku stanovnika Blata i Vele Luke u Brazil tadašnji tisak je pisao: »Plać, jauci, kuknjava, zapomaganje odjekivali su tih dana Velom Lukom i Prigradicom odakle su odlazili do ukrcajnih luka za Brazil.«²³ Iz Vele Luke je 21. travnja 1925. god. iselilo tridesetak obitelji iz Blata koji su za Split otišli parobrodom Zaton. Ispratilo ih je 2000 Blačana. Istog dana otišle su i 43 obitelji iz Vele Luke. Dakle odjednom 73 obitelji ili oko 350 ljudi (između 3—4% stanovnika obaju mjesta). Među onima koji su tog dana otišli bilo je 52 djeteta ispod 5 godina.²⁴

Kralj Aleksandar je nakon posjete otoku Korčuli 1925. izjavio: »Divan narod, ali strašna sirotinja. Sa same Korčule otišlo je ljetos 1200 ljudi. Pa to je izgubljena bitka, ovome treba učiniti kraj.«²⁵ Trend iseljavanja s otoka Korčule

²⁰ Isto, mikrofilm 699, reg. broj 14-35-113.

Najviše iseljenika iz Dalmacije odselilo se u Makedoniju. Seobe u Makedoniju započele su 1921. Te godine se u Makedoniju iselilo oko 262 obitelji naselivši se u kotarevima Dojranskom, Gračanskom, Skopjanskom i Gnjiljanskom dobivši oko 2031 hektar. Vijest o tome donosi »Novo doba« Split, 9. kolovoza 1921. Zvonimir Šeparović u knjizi »Od Sydneya do San Franciska« Čakovec, 1982. na strani 24. i 25. donosi podatak da se 1923. god. s otoka Korčule u Makedoniju iselilo 13 osoba.

²¹ B. Čurić, n. dj., str. 237.

²² Iseljenička služba, Izvještaj Narodnoj skupštini za 1926/27 Beograd 1928. str. 8. Pišući o iseljavanju Korčulana u Brazil dnevni tisak (»Narodna svijest«, »Novo doba«, »Hrvatska domovina« i drugi) je isticao da se majka domovina odriče svojih sinova, da naša zemlja spada u red bogatijih zemalja svijeta, da u njoj ima dovoljno zemlje samo da ona nije pravedno podijeljena. Neke su novine isticale ako se ovakav trend iseljavanja nastavi, da će otok potpuno opustjeti. List »Čovečnost« iz Dubrovnika u broju 2 od 7. veljače 1925. piše: »(...) jer svi koji tamo ostaju, ostaju jedino radi novčanih neprilika, a čim se pruži zgoda ne propuštaju je i smjesta bježe«. Dubrovačka »Narodna svijest« od 28. travnja 1925. o tome piše: »Otputovala je bijedna, tužna i zapuštena raja bez pomisli i razmišljanja, nagnana nevoljom teškom, očajnom i grubom proklinjući rodnu grudu koja ne može da ih hrani i očeve domovine koji ih zapustiše«. »Hrvatska sloga« od 24. travnja 1925. god. opisuje bezdušan postupak agenata pomorskih društava prema iseljenicima naznačujući da su iseljenike prozivali brojevima, a ne imenima.

²³ »Novo doba« Split, u broju 120 od 24. svibnja 1925. donosi vijest da je iz Blata i Vele Luke zajedno s drugim transportom tada iselilo oko 1200 stanovnika. Prema tome 1925. god. je iselilo oko 8,62% od ukupnog broja stanovnika tih općina.

²⁴ Isto.

²⁵ »Narodna svijest« Dubrovnik, broj 47 od 24. listopada 1927.

nije prestao ni narednih godina sve do 1929. god. kad se donekle smiruje. Računa se da je s otoka Korčule do kraja 1928. godine iselilo oko 3000 stanovnika što u ukupnom iznosu broja iseljenika iz Dalmacije iznosi 14,90%.²⁶

Domovinu su napuštali i stanovnici ostalih dijelova Dalmacije što potvrđuju izvještaji kotarskih poglavarstava o izdavanju putnih isprava. List »Sloga« donosi vijest da je Ministarstvo socijalne politike za godinu 1922/23 za dubrovački kotar izdalo 90 putnica. Iseljenički odsjek Ministarstva socijalne politike odobrio je za 1923. godinu 31 putnu ispravu za useljavanje u SAD stanovnika kotara Dubrovnik, a 53 isprave za iseljavanje u Argentinu, Urugvaj, Peru, Čile, Kanadu. U 1924. god. izdane su putne isprave za 62 stanovnika kotara Dubrovnik.²⁷ Slični podaci mogli bi se navoditi i za ostala kotarska poglavarstva u Dalmaciji. Zasiurno nema ni jednog kotara ili općine iz koje nije bilo iseljenika. Napuštanje domovine i odlazak u tuđi kraj koji su stanovnici Dalmacije izabrali za svoju drugu domovinu nije bio lak čin. Povezani privrženošću rodom kraju uz koji su bili iskonski vezani dubokim unutarnjim osjećajima, Dalmatinci su možda nešto lakše taj psihološki prijelom podnosili jer su odavnina njihovi preci bili orijentirani za osiguranje egzistencije — na svijet i druge krajeve, naročito na prekomorske zemlje, bilo da su plovili kao mornari ili radili na poljima i tvornicama. Treba, međutim, naglasiti da su iako daleko od rodnog kraja, bili stalno vezani uz svoju domovinu šaljući rodbini i prijateljima pomoć u novcu, robi i hrani. O tome se u izvještajima Trgovačko obrtničke komore u Dubrovniku ističe: »Uzimajući u obzir prihode očito je da u ekonomiji južne Dalmacije ukoliko se tiče sela, postoji znatan deficit, a taj deficit ispunjava djelomično novac iseljenika. Iako ovaj prihod pada svake godine zbog ograničenja koje druge države stavljaju useljavanju i nepovjerenje samih iseljenika, on je svejedno još uvijek najjači izvor prihoda za ove krajeve.«²⁸

²⁶ Točan broj iseljenika s otoka Korčule nije moguće dati jer službena statistika nije donosila podatke o iseljavanju iz pojedinih kotareva. Zbog toga ćemo se poslužiti drugim podacima, u prvom redu popisom stanovništva i izvještajima u novinama.

Popis stanovnika na otoku Korčuli 1921. god. nije izvršen jer je otok u vrijeme popisa u Kraljevini SHS bio pod talijanskom okupacijom. Zato ćemo zbog usporedbe s popisom stanovnika 1931. god. uzeti podatke iz popisa 1910. godine. 1910. na otoku Korčuli bilo je 20.340 stanovnika a 1931. 20.681 stanovnik. Podatke o broju stanovnika na otoku Korčuli 1910. donosi Manfred Makale u knjizi »Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji (Beč 1912), a podaci za 1931. uzeti su iz knjige Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 (Beograd 1937). Prema tome priraštaj je u dvadeset godina iznosio 358 stanovnika. Treba napomenuti da je priraštaj od 1900 do 1910. god. iznosio 2536 stanovnika. Uz pretpostavku da je priraštaj za svakih deset godina iznosio oko 8%, a vjerojatno je bio i veći za 20 godina broj se stanovnika morao povećati za oko 3200 stanovnika. Može se zaključiti da je taj dio stanovnika iselilo.

Prema podacima koje donosi »Narodna svijest« od 27. siječnja 1925. god. s Korčule se 1924. god. iselilo oko 500 osoba. Mato Mojaš u članku »Kotar Dubrovnik u iseljeništvu« koji je tiskan u časopisu »Matica« (list iseljenika Hrvatske) Zagreb, u broju 2 od 1961. god. (str. 45—49) piše da se od 1924. do 1925. iz Vele Luke i Blata iselilo 2000 stanovnika (iz Blata 1400 a iz Vele Luke 600).

²⁷ »Sloga« Dubrovnik, broj 5 od 1. rujna 1923. »Sloga« broj 6 od 1. listopada 1923.

²⁸ Izvještaj Trgovinsko obrtničke komore Dubrovnik (ITOKD) broj 4 od 1929. str. 49.

U navedenom izvještaju se navodi da je u 1928. god. od iseljenika u južnu Dalmaciju došlo oko 100.000.000 dinara. Pomoć je stizala i u odjeći, obući i hrani.

Pošte Dubrovnika i Gruža često su bile zatrpane pošiljkama odjeće, obuće, razne robe i prehrambenih proizvoda koje su iseljenici slali gladnoj rodbini i prijateljima.²⁹ Valja spomenuti da su naši iseljenici redovito obavještavali stanovnike rodnog mjesta o uvjetima života u zemljama u koje su se uselili, mogućnošću zapošljavanja kao i prilikama u radničkom pokretu. Mnogi od njih su se u tim zemljama upoznali s ideologijom marksizma uključujući se u radničke organizacije i čitajući marksističku literaturu. Svoje spoznaje o tome prenosili su pismima ili usmeno kad su se stalno ili privremeno vraćali u domovinu.³⁰

Naši su iseljenici putovali u strane zemlje iz raznih luka, najčešće iz Cherbourga, Hamburga, Đenove, Gruža, Napulja, Marseillesa i Splita. Osim putne isprave i vize prema zahtjevima zemlje, morali su imati i razne dodatne isprave. Tako su čileanske vlasti od naših iseljenika osim pasoša i vize tražili liječničku svjedodžbu, i svjedodžbu dobrog ponašanja. Svaki je putnik bezuvjetno morao doći do čileanskog konzula u Zagrebu da vizira putne isprave i da podigne ceduljicu identiteta bez koje se nije mogao useliti u Čile.³¹ Oni koji su putovali u Kanadu od 1925. god. mogli su se useliti samo s garantnim pismom parobrodarskog društva Cunard Line s kojim je vlada Kraljevine SHS zaključila ugovor o koncesiji za prijevoz iseljenika. Dozvola se mogla dati samo pravim zemljoradnicima što je potvrđivala općina. Na priloženoj tabeli prikazan je odlazak jednog dijela iseljenika Dalmacije iz pojedinih luka u razdoblju od godine 1926. do 1928.³²

God.	Split	Napulj	Djenova	Trst	Mar-seille	Cher-bourg	Amster-dam	Ham-burg
1926.	474	777	916	33	384	176	19	38
1927.	758	411	977	257	309	399	18	282
1928.	828	111	782	129	93	462	108	662
Ukupno	2 060	1 299	2 675	419	1 205	1 037	145	982

Iseljenici iz Dalmacije u strane zemlje putovali su većinom talijanskim parobrodarskim društvima, u prvom redu s Cosulich Line (oko 30%), Naviga-

²⁹ Isto.

³⁰ AD, FVŽDO, reg. broj 2443 od 9. rujna 1927, broj 235 od 21. siječnja 1927, broj 2925 od 21. studenoga 1926. god. i broj 2903 od 17. studenoga 1929. god. U dokumentu broj 2443 se navodi da Jerko Marinović iz Vele Luke, koji je iselio u Australiju, piše prijatelju da u Australiji nema posla, ali da nema protekcije za zaposlenje kao u Jugoslaviji. Pismo završava vjerom u pobjedu komunizma koji će ostvariti jednakost među ljudima. Laus Marko i Andrijić Cučera Niko uhapšeni su krajem 1926. god. jer je pretresom u njihovom stanu pronađena komunistička literatura (dokument broj 2961). Oboje su se te godine vratili iz iseljeničtva. Ivan Cetinić Dorol i Marinović Zane Jozo optuženi su bili i predani državnom odvjetniku jer su im žandari prilikom premetačine u stanu pronašli pisma od naših iseljenika s kojima su se dopisivali, a prema sadržaju tih pisama sud je utvrdio da se njima širi komunistička propaganda (dokument broj 236 i 246).

Uvjeti za iseljavanje pogoršavali su se iz godine u godinu u svim zemljama. Tako je dopisom broj 3446 od 12. prosinca 1928. god. bilo zabranjeno u Čile useljavanje osobama koje su bile osuđivane za krivična djela i onima koje su agitirale za nasilno rušenje postojećeg sistema i onima koje »(...) šire doktrine koje su u sukobu s individualnošću Čilea«.

³¹ AJ, FMSP, mikrofilm broj 707.

³² B. Čurić, n. dj., str. 240.

zione generale Italiana (20^{0/0}),Hamburg America Line (oko 15^{0/0}), Royal Mail (7^{0/0}), Orient Line (4^{0/0}), Holand Lloyd (3^{0/0}).³³

Iseljenici su najviše odlazili u Čile, SAD, Kanadu, Australiju i Novi Zeland. U 1926. god. u Australiju ih je otišlo ukupno oko 30^{0/0}, a u Novi Zeland 13^{0/0}.³⁴

Treba napomenuti da brojke koje smo prethodno naveli o iseljavanju još ne prikazuju svu emigraciju iz Dalmacije. Ovo treba navesti zbog toga jer su se osim naznačenog broja iseljenika iseljavali i naši pomorci s pomorskim knjižicama bez pasoša, napuštajući brodove i ostajući u pojedinim zemljama baveći se raznim zanimanjima. Broj iseljenika koje je zabilježila statistika dakle nije prava slika stanja iseljeničtva iz Dalmacije. Pretpostavlja se da se tih godina iz Dalmacije godišnje iseljavalo oko 10.000 ljudi ili 1,5^{0/0} njenog stanovništva.³⁵

Najviše podataka o životu iseljenika iz Dalmacije, neposredno po dolasku u novu domovinu, ima iz Brazila. Dolaskom u Brazil naši iseljenici smješćavani su u državi Sao Paulo, radeći na plantažama kave privatnih posjednika koji su bili pod nadzorom vlade. Useljenici su mogli slobodno birati plantaže. Ako bi useljenik odbio rad na plantaži, brazilska vlada ga je mogla vratiti o njegovu trošku. Rad na plantažama bio je skopčan s ugovorom, a useljenici su se zapošljavali na posjedima pojedinih kompanija. Imali su besplatan stan, a djeca besplatno školovanje. Zemljoradnici su na fazendi primali plaću za svakih 1000 biljki kave koje su obrađivali po 200 do 250 miliers (1 miliers 1,6 dinara). Za čišćenje 1000 stabala kave 20 miliersa, a za svaki radni dan bez hrane 2 i pol miliersa. Obitelj od tri člana mogla je obrađivati oko 5000 grmova kave. Osim toga plaćalo se posebno smješćanje kave u vreće i još neki drugi poslovi. Svaka obitelj imala je pravo na zemlju na kojoj je mogla posaditi razno povrće i žitarice. Useljenici su imali pravo na besplatno liječenje, a isplata se primala svakih 15 dana. Na fazendama su useljenici nje govali grmove kave i sadili nove, kosili livade, čistili putove i slično. Kuće u koje su uselili bile su bez stropa, staklenih prozora i zahoda. Spavali su na goloj zemlji zajedno s govedom i svinjama. Hranili su se ponajviše grahom bez kruha. Mjesto pšeničnog brašna koristili su manioku.³⁶

O životu naših iseljenika u Brazilu Generalni iseljenički komesarijat piše okružnicu svim potencijalnim iseljenicima u Brazil slijedeće: »Ovdje mogu živjeti samo ljudi iz krajeva koji su na najnižem stupnju civilizacije.«³⁷ Brazil je bila država s najnepovoljnijim uvjetima života u kojoj se moglo vrlo malo

³³ Isto.

³⁴ Isto, str. 240. i 241.

³⁵ Isto, str. 237.

³⁶ AJ, FMSP, mikrofilm 707.

O životu naših iseljenika u Brazilu »Hrvatska sloga« Split, od 23. travnja 1925. piše: »Tamo u dalekim prerijama divljeg i pustog Brazila gdje hara strašna žuta groznica i gdje se nikada nije mogao primiti ni jedan ljudski život, dobivat će naša braća 'u komisiju' komad zemlje s nekakvom kućicom od dasaka. Tu će morati gotovo sve davati brazilskoj vladi. Njima ostanu otpaci. Zar to nije ljuta ironija. Za koga će ti ljudi obrađivati divlje stepe Brazila. Zato valjda da obrađenu zemlju prepuste brazilskoj vladi poslije nego ih zajedno s djecom proždere grozni Moloh žute groznice. I za taj dobrovoljni zatvor vrubuju naši ljudi, našu najbolju radnu snagu.«

³⁷ AJ, FMSP, mikrofilm broj 707.

ili ništa prištjedjeti. Oni koji su upoznali uvjete života na fazendama isticali su da u Brazilu na plantažama kave: »Nigdje nema pozitivne dobiti već golo robovanje brazilskim veleposjednicima, na štetu imetka, zdravlja i ljudskog ponosa.«³⁸

Plaće su isplaćivane neuredno po više sedmica zaostatka. Naši ljudi su teško podnosili klimu Brazila. Mnoga obećanja dana prilikom dolaska useljenicima nisu izvršavana.³⁹ Na fazendi Chanan došlo je do pobune iseljenika iz Blata jer se gospodar nije držao ugovora. Oni koji su imali nešto novca uspjeli su pobjeći. Oboljevali su od raznih bolesti, a zbog loših higijenskih uvjeta nokti su im ispadali jer su se pod njima legli neki crvi kojih se nisu mogli osloboditi. Nisu bili pošteđeni ni drugih poniženja. Nije bio rijedak slučaj da su namještenici fazende silovali njihove kćeri i žene.⁴⁰ Pisma koja su pisali kućama o svom životu nadglednici su kontrolirali pa zbog toga nisu smjeli pisati istinu. Da bi to izbjegli, pisali su u alegoriji što su samo oni i njihovi sunarodnjaci mogli razumjeti.⁴¹

Neuki i neupućeni u poslove koje su morali obavljati bez znanja jezika, iskorištavani i maltretirani od nadzornika radova teško su proživljavali dane u novoj postojbini. Nostalgija za rodnim krajem i neočekivani uvjeti natjerali su jednu grupu iseljenika da zatraže povratak kući. Uvjete života naših iseljenika u Brazilu ispitivao je konzul Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca u Argentini. U izvještaju konzul nije dramtizirao stanje. Opisujući teško stanje on izvještava nadležne organe u zemlji da naši iseljenici obavljaju u Brazilu najteže poslove te da nisu snalažljivi da nađu bolji posao i unosniji, već rade poslove najniže vrste. Objašnjavajući uzroke nezadovoljstva navodi se i ovo: »Nije manje važan ni sentimentalni moment koji sili iseljenike, a naročito njegove članove porodice da uzdišu za svojim zavičajem i dolaze do zaključka da je u Korčuli ipak bolje nego na plantaži kave makar tamo nisu imali kave.«⁴²

Bolji uvjeti života nisu bili ni u Argentini. Iseljenik Marko Andrijić uputio je krajem 1927. god. pismo Iseljeničkoj organizaciji u Splitu kojim želi odvratiti svoje sunarodnjake da napuštaju rodni kraj. On napominje da je u Argentini vrlo teško naći posla. »Ljuto se varaju neki ako misle da je Argentina industrijska zemlja...« kaže Andrijić.⁴³ U Argentini je bio zabranjen štrajk, a radničkih organizacija nije bilo. Postojale su samo organizacije za uzajamnu pomoć u slučaju bolesti.⁴⁴ Bolje nije, kaže Andrijić, ni poljoprivrednim radnicima. O mogućnostima njihove zarade se kaže: »Za radnike koji kažu da ima tri godine da su došli iz Evrope, eto vidim na njima odijelo koje su od kuće donijeli.«⁴⁵

Prištjedjeti su mogli samo oni koji su sami kuhali i prali robu i koji su izbjegavali skupe gostionice. Putni trošak nisu mogli isplatiti ni nakon rada od

³⁸ AJ, FMSP, broj 14-39-143.

³⁹ Isto.

⁴⁰ »Dom« Zagreb, broj 4 od 27. siječnja 1926.

⁴¹ Jedan iseljenik iz Brazila piše prijatelju u Blato ističući da mu je u Brazilu tako dobro »kao gosparu Kužetu«. Gospar Kuže je u Blatu bio najveća sirotinja.

⁴² IS, Izvještaj Narodnoj skupštini za 1926/27, str. 7.

⁴³ »Narodni val« Zagreb, broj 20 od 25. 01. 1928.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

dvije godine. Da izbjegnju plaćanje visoke stanarine, više bi se iseljenika udružilo napravivši kućicu od šume i trave. Iseljenike u Argentini koji su radili kao šumski radnici mučila je klima, neugodni vjetrovi i drugo. Andrijić pismo završava pozivom svim ugnjetenima u Kraljevini SHS da se ujedine te sve »(...) što je trulo i nezdravo, što ruši državu istrijebite, stvorite zajedničku veliku pravednu Jugoslaviju pa će ona biti Amerika«.46

Prema izvještajima Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu i dopisa koji je uputio Velikom županu Dubrovačke oblasti 4. ožujka 1925. god. vidljivo je da mnogi zemljoradnici koji su uselili u Kanadu nisu htjeli prihvatiti posao poljoprivrednog radnika. Napuštali su posao pokušavajući pobjeći preko granice u SAD ili su tražili posla po kanadskim gradovima. U prvoj polovici 1925. god. Kanada je odobrila useljenje za 4500 poljoprivrednih radnika koji nisu smjeli biti stariji od 45 godina. Ti su radnici uzimani za sezonske poslove. Da to izbjegnju, tražili su izlaz u drugim poslovima.47

Naše iseljenike u zemljama Južne Amerike iskorištavale su razne varalice. Obećavali su im da će im omogućiti ulazak u SAD uz dobru novčanu naknadu. Mnogi su njihovoj prijevari nasjedali. Uručivši varalici novac, ukrkali bi se u brod gdje su ortaku varalice opet morali dati novac. Dolaskom u SAD ortak bi ih napuštao, a doseljeničke vlasti bi ih hapsile, zatvarale i vraćali u luke Južne Amerike bez sredstava.48

ZAKLJUČAK

Dalmatinski seljak koji je nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca napuštao svoju domovinu selio je uglavnom zbog nemogućnosti da osigura sebi i svojoj obitelji uvjete za život kako bi se spasio od gladi koja mu je u domovini prijetila da ga uništi.

Seobe su počele neposredno nakon 1. svjetskog rata, a bile su najizraženije od 1924. do 1928. godine. Službena statistika pokazuje da se iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1928. god. iselilo oko 20119 stanovnika ili 3.16% od ukupnog broja stanovnika Dalmacije u to vrijeme. Stanovništvo koje se selilo pripadalo je svim dobnim strukturama, ali je preko 47,9% pripadalo dobnjoj grupi od 18 do 30 godina. Najviše je iseljenika, dakle, pripadalo najvitalnijoj i najproduktivnijoj dobnjoj grupi. Zato se može zaključiti da se seobama još više upropaštavala i unazađivala gospodarska proizvodnja Dalmacije koja se praktički za dugo neće moći nadoknaditi.

Usprkos upozorenjima o teškim uvjetima života u stranim zemljama, osobito u zemljama Južne Amerike, bijeda je stanovnike Dalmacije tjerala u još gore stanje koje se popravilo tek nakon što su se privikli na teške uvjete života.

46 Isto.

47 AJ, FMSP broj 14-35-109, od 16. 02. 1925.

48 Službeni glasnik, Iseljenički komesarijat, Zagreb, 20. veljače 1924.

Zusammenfassung

AUSWANDERUNG DER BEVÖLKERUNG DALMATIENS VON 1918 BIS 1929

Franko Mirošević

Der dalmatische Bauer verliess sein Vaterland nach der Gründung des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen, um sich und seiner Familie vom Aushunger zu retten, da es ihm in seiner Heimat unmöglich war, die notwendigsten Lebensbedingungen zu versichern.

Die Auswanderungen begannen unmittelbar nach dem ersten Weltkrieg und erreichten ihren Höhepunkt zwischen 1924 und 1928. Die offiziellen statistischen Angaben zeigen, dass von 1921. bis 1928. 20119 Einwohner ausgewandert haben, was 3.16% von der ganzen Bevölkerung Dalmatiens zu dieser Zeit ausmachte. Die auswandernde Bevölkerung gehörte allen Altersklassen an, 47.9% was aber die Altersgruppe zwischen 18 und 30. Die Mehrzahl, also, gehörte der lebenskräftigsten und produktivsten Altersgruppe an. Man kann es beschliessen, dass die Auswanderung der Vernichtung der Wirtschaft Dalmatiens beibrachte, was lange nicht nachgehoben werden konnte. Man wanderte aus unter schwersten Bedingungen, da die Leute das notwendigste Geld für die Reise nicht besaßen und mussten es mit hohen Zinsen ausborgen.

Trotz allen Warnungen über die schweren Lebensbedingungen in fremden Ländern — besonders in Südamerika —, trieb die Not die Dalmatiner weg mit der Hoffnung, dass es in der weiten Welt besser als zu Hause sein wird.

Die Verlassung ihrer Heimat und Auswanderung in fremde Länder war für die Leute Dalmatiens schwer und schmerzvoll. Mit tiefster Anhänglichkeit zu ihrem Vaterland verliessen die Dalmatiner ihr Land. Sie wurden durch Not dazu gezwungen, aber wenn sie es einmal getan hatten und ein neues Leben in fremder Welt begannen, unterbrachen sie nie die Beziehung zu ihrer Heimat, indem sie Hilfe in Form von Lebensmitteln, Bekleidung und Geld den zurückgebliebenen zuschickten. Gross war die Hilfe der Auswanderer. Es hätte schwer gewesen ohne diese Hilfe zu überleben, da sie die bedeutendste Einkommensquelle zu der Zeit war. Das Leben vieler unserer Auswanderer in ihrer neuen Heimat war jedoch schwer, besonders an brasilianischen Plantagen, wo sie vollkommen rechtslos, grenzenlos exploitiert und erniedrigt leben mussten.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 21

ZAGREB

1988.

RADOVI	VOL. 21	str. 1—296	Zagreb 1988.
--------	---------	------------	--------------

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 4.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

R A D O V I 2 1

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Davor

ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajčeva 15, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student, Filozofski fakultet, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

ČORALIĆ LOVORKA, student Filozofski fakultet, Zagreb

JELIĆ-BUTIĆ dr. FIKRETA, Institut za radnički pokret, Zagreb

JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

KARAMAN dr. IGOR, Ružmarinka 5, Zagreb

LUČIĆ dr. JOSIP, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

MATICKA dr. MARIJAN, docent Filozofski fakultet, Zagreb

MIJATOVIĆ ANĐELKO, profesor, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu Zagreb

OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

SEKULIĆ ANTE, prof. Zagreb

VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

WOJTISKA HENRYH, Varšava, Poljska

ŽIVKOVIĆ dr. PAVAO, Filozofski fakultet, Zadar
